

VEDLEGG 4: BEHOVSANALYSE

Sammenfatning av de viktigste resultatene av arbeidet med behovsanalysen gjort i 2012-2014.

Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning og er faglig rådgiver for Klima- og miljødepartementet i utviklingen av den statlige kulturminnepolitikken. Riksantikvaren har også ansvar for at den statlige kulturminnepolitikken blir gjennomført og har i denne sammenheng et overordnet faglig ansvar for fylkeskommunenes og Sametingets arbeid med kulturminner, kulturmiljøer og landskap.

Innholdsfortegnelse

1. BEHOVSANALYSE	s. 2
1.1 Innledning	s. 2
1.2 Behovsanalysen	s. 2
1.3 Metode	s. 2
2. UNDERREPRESENTERTE TEMA	s. 6
2.1 Tema som mangler eller som er dårlig representert	s. 6
3. NY GRUPPERING - 10 TEMA MED UNDERTEMA	s. 13
4. KULTURMILJØER	s. 14
4.1 Fredete kulturmiljøer	s. 14
4.2 Pågående kulturmiljøfredninger	s. 16
4.3 Oppsummering	s. 17
5. GRØNTANLEGG	s. 18
6. ETTERREFORMATORISK ARKEOLOGI	s. 20

Forsidebilde: Kleven i Mandal: Kleven var i seilskutetida en av Nord-Europas beste seilskutehavner. Peersens hus fredet i 1923 (lavt våningshus helt til venstre i bildet) er ett av få gjenværende av den tettbebyggelsen som lå ved strandkanten i seilskutetiden. Næring knyttet til kysten er ett av temaene som er underrepresentert på fredningslisten.

Foto: Riksantikvaren

1. Behovsanalyse

1.1 Innledning

Denne rapporten er basert på, og bygger videre på arbeidet i rapporten «*Fredningsstrategi – kartlegging av fredete bygninger og anlegg*». Se denne rapportens forord og innledning for bakgrunn for og organisering av arbeidet.

1.2 Behovsanalysen

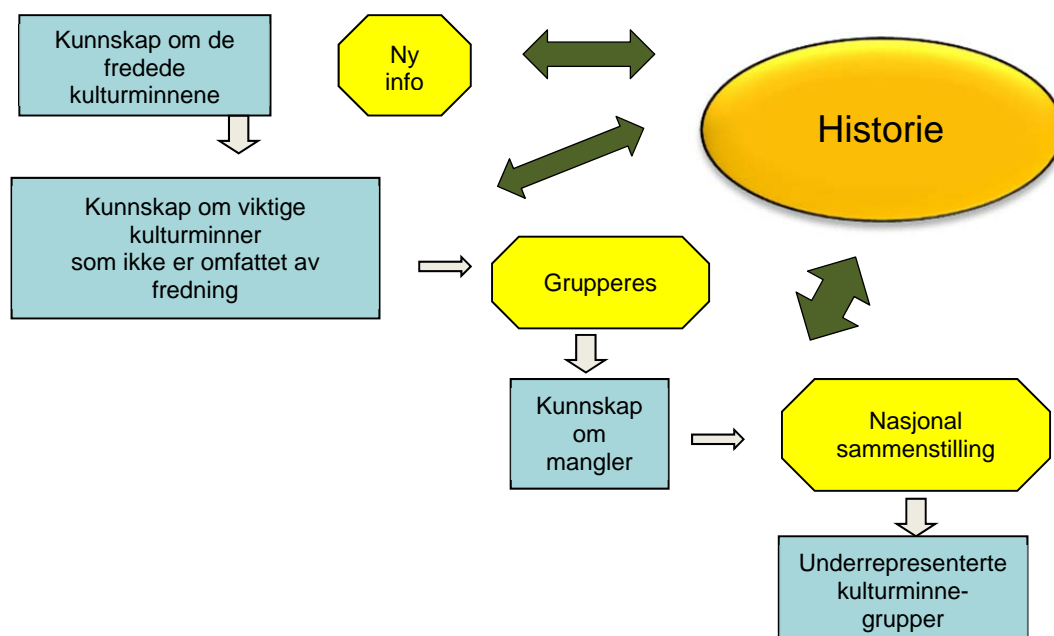
Arbeidsform og samarbeid med regionalforvaltningen

I prosessen med å gjennomføre behovsanalysen har prosjektgruppen hatt et samarbeid med regionalforvaltningen. Samarbeidet har bestått av arbeid som regionalforvaltningen har utført etter bestilling fra Riksantikvaren i 2012 og 2013, samt oppfølgingen av dette. I forbindelse med arbeidet med behovsanalysen ble det gjennomført to arbeidsseminar. Samarbeidet oppsummeres kort i punktlisten under;

- (1. Seminar, se rapporten «*Kartlegging av fredete bygninger og anlegg*»)
- 2. Seminar med regionalforvaltningen i august 2012 om det påbegynte arbeidet med behovsanalyse, samt orientering om funn etter kartleggingsarbeidet.
- 3. Seminar med regionalforvaltningen 23. januar 2014 om tentativ liste med prioriterte tema, samt orientering om arbeidet så langt, gjennomgang av innspill fra regionalforvaltningen.

1.3 Metode

Kartleggingen av Askeladden-uttrekket forteller om dagens fredningsliste; hva som er fredet og hvordan dette fordeler seg blant annet i ulike funksjonskategorier og geografisk. Hvordan kan man ut fra dette si noe om hvilke behov som ligger for nye fredninger? Det var behov for å utvikle en metode som kunne sammenkoble en historisk oversikt med datauttrekket fra Askeladden. En sammenkobling mellom det kvantitative og det kvalitative. Under gjengis en skjematisk fremstilling av hvordan behovsanalysen er gjennomført.

1.3.1 Funksjon

I kartleggingsarbeidet var det i mange tilfeller utfordrende å plassere et anlegg i én funksjonskategori eller sosial tilhørighet. Det ble derfor opprettet doble kolonner, dette er beskrevet i rapporten «Kartlegging av fredete bygninger og anlegg». I analysearbeidet ble antall enkeltminner i de to kolonnene tilknyttet de ulike funksjonene slått sammen. Tallene ble sammenfattet i en egen tabell, som viser antall enkeltminner tilknyttet funksjon fordelt på århundre.

Bestand Funksjon 1 og 2						
Radetiketter	1600-tallet	1700-tallet	1800-tallet	1900-tallet	Etter-reformatork tid	Totalsum
Bolig, bosetning	((1)	2(10)	1(8)	3	((4)	6(23)
Ferdseil og samferdsel			19	31	9	59
Forsvar	24	14	10	11	4	63
Helse, pleie		2				2
Industri, fremstilling, produksjon		1	2			3
Landbruk	6(1)	56(10)	81(13)	17(3)	10(7)	170(34)
Offentlig forvaltning		11	14	2	4	31
Overnatting, servering		1	((1)	3		4(1)
Undervisning, forskning			5		2	7
Uspesifisert		5	1			6
(tom)	((28)	((72)	((111)	((64)	((18)	((293)
Totalsum	30	92	133	67	29	351

Illustrasjonsbilde: eksempel på en tabell for ett fylke

I tabellen over er tallene i klamme knyttet til eier på fredningstidspunktet og tall med klamme er knyttet til bruker av et kulturminne.

Videre ble det laget en kopi av tabellen over, der funksjon/århundre som ikke var representert med fredning ble markert.

Funksjon	1600-tallet	1700-tallet	1800-tallet	1900-tallet
Bolig, bosetning				
Energiforsyning	0	0	0	0
Ferdseil og samferdsel	0	0		
Fiske	0	0	0	0
Forsvar				
Gravminne	0	0		0
Handel	0	0		0
Helse, pleie				0
Hendelse, tro, tradisjon	0	0		0
Industri, fremstilling, produksjon	0			0
Jakt, fangst	0	0		0
Kultur	0	0	0	0

Illustrasjonsbilde: eksempel på en tabell for ett fylke

De kvalitetssikrede listene over fredete enkeltminner (datauttrekket fra Askeladden) har sammen med fylkets historikk skrevet av fylkeskommunene, ligget til grunn for en analyse av ulike funksjoners betydning i fylkene innenfor hvert århundre. Med bakgrunn datauttrekket og historikkene ble det gjort en vektning av funksjonenes betydning ut i fra hva som har vært viktig/relevant i fylket. Det ble gjort ved å gradere funksjonene i A, B og C-kategorier:

- A: Funksjonen har eksistert/vært viktig
 B: Har eksistert, men ikke vært så viktig
 C: Ikke eksistert

Ved å sammenstille betydning med antall fredninger innenfor samme periode kan vi avdekke mangler i perioder der en funksjon har hatt stor betydning. Det var vesentlig at mangelrapporten ikke kun viste tall, men synliggjorde koblingen til historisk betydning. En svakhet ved denne oversikten er at den er basert på århundrer, og derfor sier noe om mangel på et overordnet nivå.

Behov/ prioritering	1600-tallet	1700-tallet	1800-tallet	1900-tallet
Funksjon				
Bolig, bosetning	A	A	A	A
Energiforsyning	C	C	B	A
Ferdse og samferdse	B	B	A	A
Fiske	B	B	B	C
Forsvar	B	B	B	B
Gravminne	A	A	A	A
Handel	B	B	A	A
Helse, pleie	C	B	B	A
Hendelse, tro, tradisjon	A	A	A	A
Industri, fremstilling, produksjon	B	B	A	A
Jakt, fangst	B	B	B	C
Kultur	A	A	A	A
Landbruk	A	A	A	A

Utdrag av tabellen viser en gradering av funksjoner og der de ikke er representert

1.3.2 Sosial tilhørighet

Nesten lik prosessen som ble gjort med funksjon, ble gjennomført for sosial tilhørighet; å sammenfatte tall fra de doble kolonnene om sosial tilhørighet og utarbeide «skyggetabell» som viser der den sosiale tilhørigheten ikke er representert. Det er vanskelig å gradere sosial tilhørighet, fordi denne ikke har vært konsistent gjennom århundrene og fordi alle grupper ikke er relevant/like relevant i alle fylker i alle århundre.

Gruppene innen sosial tilhørighet ble derfor gradert i tre kategorier; «*mye av*», «*lite av*» og «*finnes ikke*». Inndelingen ble også sett opp mot historikk og generell kunnskap for hvert fylke. Dette gir en indikator for hvilke grupper innen sosial tilhørighet som har vært relevant i fylket, som mangler eller kan være underrepresentert.

Arbeidet med å gradere betydning av funksjon og sosial tilhørighet ble sendt ut til regionalforvaltningen der alle ble bedt om å gjøre en vurdering;

- Om graderingene stemte
- Der en gruppe er representert, er gruppen godt eller dårlig representert?
- Der det er mangler, er gruppen relevant i fylket
- Om det er funksjoner som mangler i fylket?

1.3.3 Fylkesvise sammenstillinger

Mye informasjon førte til et behov for sammensette informasjon av behovsanalysen så langt, samt fylkenes innspill og historikk i fylkesvise oversikter. Funksjonskategoriene fra

Askeladden ble brukt i radene horisontalt og vertikalt var merknadsfelt med analysen av mangler innen funksjon pr århundre. Analysen er basert på det opprinnelige uttrekket fra Askeladden med ovenfor nevnte A, B og C kategorisering for betydning. Der fylkene er uenige, eller har kommentert vår kategorisering, fremkommer dette. I tillegg er analysen supplert med utdrag fra fylkenes historikk, samt deres forslag til følger (nye fredninger). Videre følger kolonner for arbeidsgruppens kommentar samt et forslag til verneplan tema.

Fylke/ Oppsett	Antall: 004	Merkert som risikofelt B	Kommuner som mangler: Non-Antal	Fylkeshistorikk: Omfatter alle av delregionene		
Tema	Maksimalt antall på 4 bokstaver Betydning og historikk Følgende mangler: A= svært viktig, B= Gjensidig viktig, C= Mindre viktig/ har ikke eksistert. Rødt = mangler. Tall inkluderer periodiske	Fylkes ønske om kategorisering	Utdrag fra fylkets historikk. Spørsmål og kommentarer	FK: Forslag til betydning/ følger	Alle kommentarer	Alle forslag til verneplaner
Budg	1800- 1700- 1600- 1500- tallet tallet tallet tallet A A A A (16) (14) (11) (12)	ikke kommentert	Kjøpminustader og stasjonsbyer, vilkårsårer mest fra fra ulike epoker og byggetidspunkt Hvorfor? Gensidig og knutepunktene i Norge er representert for budger fra ulike stasjoner. For stasjon av 1800-tallet/1900 er budg funksjonen først og fremst knyttet til reising	ikke kommentert	Komplettere eksisterende fredninger med jernveier, hage og husstener (for kanskje de er godt nok dekket) Fylket selv skriver at det har vært en så vesentlig og tydelig del av fylkets historie og at det vil være vesentlig å få bevart flere husstenerplaner for ettertiden.	Bolig/ Busetting: Supplere eksisterende fredninger
Energi/transport	1800- 1700- 1600- 1500- tallet tallet tallet tallet C C K A	ikke kommentert	(oppløser flere rivingsplaner på kraftverk)	Energi/transport er vurdert som viktig på 1800 og 2000-tallet, funksjonen har eksistert på 1800-tallet, men ikke vært fullt så viktig. Ingenting fredet. Verneplan K180 vil vurderes. Kraftlag med verneplan? Aktuelle fredningsobjekter kan være demning, kraftstasjoner, sørgater og trafteier. Mange sørgater i fylket har lokale kraftverk men vi har ikke oversikt over denne. Mest av dem har fortsatt mange bygninger, plusse fine trafteier i Lillehammer, deler av vassdraget ligger i Hedmark. (Deler av Mest av vassdraget ligger innenfor NBI Grensdele)	Den vil stadig endre noe med K180 planen. Behov for fokus på 1900-tallet ut fra den betydning fylket besitter.	Energi: Fra 1900
Ferdial/ samferdsel	1800- 1700- 1600- 1500- tallet tallet tallet tallet B A A A (16) (14) (11) (12)	ikke kommentert	Ferdial og samferdsel er vurdert som viktig på 1800-tallet og 1700-tallet, og viktig på 1800-, 1900- og 2000-tallet. Vi er enig i den vurderingen. Representant ved vegen; Lande Øst, Mest av dem har nye strykefylling, Gamle strykefylling og Fikung. Mange fullt på eldre vegger. Se verneplan Statens vegvesen, Kongseng spesielt? Jernbane: Gjensidig, Gjensidig stasjon og Øst stasjon, Gjøvikstasjonen: Lillokammer (særlig) Sol stasjon, Tolvåsen stasjon og Hjørken stasjon i Arda; Skiløstet og Mjøsmuseet er det flere fortell på Mjøsa som kan vurderes for fredning. Bl.a. en musingspøke og et fortell knyttet til Føding på Mjøsa. Mange fullt: byggeanlegg og bygninger knyttet til ferdsel på vannveiene, ikke bare Mjøsa, men også Randfjorden og eventuelt andre sørgater. Turistdrift i Lillehammer peker seg ut i Gjensidig i denne sammenheng, men kanskje på Mjøsa vil systemet sammen med Hedmark og Akershus. Skipsanlegg? Delvis sammenhengende med samfunnsutvikling, men kanskje også en funksjon med turisttrafikk som var uavhengig av overnatting. Fylkesnavn og flyttinger?	ikke kommentert	Vi mangler private og kommunale anlegg, dvs de fleste eldre veier er ikke med.	Ferdial/ Samferdsel: Hestetransport, Ferdial/ Samferdsel: Kairingg, leder

Illustrasjonsbilde: Utdrag av fylkesvis exceloversikt

1.3.4 Nasjonal sammenstilling

For å fremstille nyansene på en bedre måte har arbeidsgruppen ut fra de mange behov som er spilt inn og synliggjort i datasammenstillingen, utarbeidet en liste med undertema til Askeladdens hovedgrupper. Listen omfattet et utvalg på 54 tema.

Temaene er basert på ordlyden som preget innspillene fra regionalforvaltningen. I noen tilfeller har vi slått mindre tema sammen. Akkurat som funksjoner ikke er sammenlignbare størrelser, kan heller ikke temaene bli fullstendig likevektige. Arbeidsgruppen kom til at det var viktigere å synliggjøre behov enn å gjøre temaene så likevektige som mulig.

Listen er fremstilt med en krysskobling til andre variabler, og formidler nå både hvilke fylker som har meldt interesse for temaet, tidsrom der det i følge talldataene er en særlig mangel, om innsats på temaet vil bidra til at flere samfunnslag er representert gjennom fredning, om det vil gi utslag på kystkultur, kvinners virke, om det knytter seg et etterreformatorisk funnpotensial til temaet, en risikovurdering av behovet for fredning før 2020, hvilke fylker og tidsperioder som er svakest dekket opp, og endelig et forslag til prioritering basert på en vurdering av trussel. Tallet 1 er benyttet som indikatorer på høyeste prioritering.

Verneplan	Tema	Tidsrom	Region	Utslag på sosial tilhørighet	Kvinnens virke	Vil gi utslag på kystkultur	Etterreformatorisk potensial	ROS (risikovurdering)	Svakest evt ikke representert	RA's merknader
Askeladden terminologi	Har pekt seg ut som et nasjonalt behov etter gjennomført mangelsanalyse	Behovet ligger innenfor følgende tidsspenn	Spesifiserte fylker= Fylker som har særskilt meldt interesse for temaet	Sett i forhold til opprinnelig funksjon. Vil bidra til at flere samfunnslag er representert gjennom fredning	Sett i forhold til opprinnelig funksjon. I forhold til intensjonen om verneplan for kvinners virke			A= få igjen, truet B= flere, truet C= svakere trussel U= usikker	Fylke/ Tid (kvartal) der det er mulig å få ut opplysninger om dette fra Askeladden i forhold til oppgitte tema	Begrunnelse for prioritering

2. Underrepresenterte tema

2.1 Tema som mangler eller som er dårlig representert

Videre følger en presentasjon av 54 tema som er underrepresenterte eller mangelfulle på fredningslisten. Temaene er listet opp i rekkefølgen til Askeladdens hovedgrupper/ funksjoner, med tilknyttede undertema.

Et sammendrag viser:

- 15 tema er vurdert til en risiko A, dvs tema der vi har få objekter igjen og at endringstakten er høy.
- 37 tema er vurdert å ha potensial for etterreformatorkisk arkeologi
- 16 tema kan gi et utslag på representativitet i forhold til kvinners liv og virke.
- 26 tema kan bedre den sosiale representativiteten

2.1.1 Hovedgruppe: Bolig/ bosetting

Behovsanalysen synliggjør mangler for siste del av 1900-tallet, der Nordfylkene er svakest representert, men også sentrale strøk på Østlandet er lite dekket. Også boliger knyttet til bestemte tidsepoker er underrepresentert. Temaet «**Ferdighus**» (industrielt fremstilte boliger) og «**Nye boformer**» (Etter andre verdenskrig) peker seg ut. Samtidig er det enkelte tema som ikke fremkommer av tallmaterialet, men som historikkene peker på som vesentlige å få dekket opp. Disse er «**Bygårdsutbygging på slutten av 1800-tallet i de store byene**» og «**Småskalabebyggelse**». Sistnevnte tema omfatter boliger til blant annet sjømenn, strandsittere og husmenn. Til nå svakt representert sosial kategorier. Sistnevnte kategori overlapper til en viss grad temaene Landbruk: kombinasjonsbruk og Landbruk: husmannsplasser.

Etterkrigsbebyggelse

Småskala bolig/ sjømenn

Videre ser vi et behov for å ta tak i temaet «**Grøntanlegg**». Her er det behov for å sikre de sentrale hagehistoriske verkene, men også vesentlig å inkludere grønntanlegg i nye fredninger av boliger/ boliganlegg.

2.1.2 Hovedgruppe: Energi

Energi er et tema som nesten ikke er dekket opp med fredninger fra før 1900. Sporene etter gårdenes bruk (infrastruktur) tilknyttet lokale vassdrag er i liten grad registrert. Temaet har vært utbredt og viktig. Når det gjelder det 20 århundret er de fredete kulturminnene fordelt på et lite antall fylker, og norsk kraftproduksjons betydning og rolle fremkommer ikke i tilstrekkelig grad. Dette fremkommer av regionalforvaltningens innspill. Derfor er to tema foreslått: «**Energi til og med 1800-tallet**» og «**Energi fra og med 1900**».

2.1.3 Hovedgruppe: Ferdsel/ samferdsel

Ferdsele og samferdsel har et relativt høyt antall fredete kulturminner. Dette har sammenheng med verneplanen for fyrstasjoner i 1989 og den statlige verneplanen Veger og vegrelaterte kulturminner (2002). I forbindelse med landsverneplanene har det vært arbeidet med hvordan man kan sikre historiske kaianlegg og leder. Kystverket arbeider p.t. for å komme frem til de beste objektene knyttet til fiskerihavner. I tilknytning til temaet ferdsel/samferdsel er det også fredet flere jernbanestrekninger, som for eksempel Krøderbanen, Aurskog-Høland og Thamshavnbanen. I etterkant av boka *Neste stasjon* initiert av NSB, er det også fredet flere stasjonsbygninger.

De viktige historiske transportmåtene til vanns med seil og til lands med hest, er det få spor igjen etter. Det er viktig å få beskyttet et representativt utvalg av disse. Arbeidsgruppen har derfor foreslått temaene: «**Seilfart**» og «**Hestetransport**». Fredningslisten inkluderer noen fredete staller, men det er behov for å se på transportmåten i relasjon til veifar. Det etterreformatoriske arkeologiske potensialet vurderes til å være stort.

Oslos samferdselshistorie er rikere enn ellers i landet og det er spilt inn et behov for å se på offentlig kommunikasjon som trikk og T-bane.

2.1.4 Hovedgruppe: Fiske

Fiskerinæringen er lavt representert i forhold til betydningen fiske har hatt. Arbeidsgruppen foreslår følgende tema:

«**Tørrfisk**» er en av de sentrale næringer i Norge (sterkt til stede i de nordligste fylkene). De fysiske kulturminnene er sårbare strukturer. «**Klippfisk**» er også en av de sentrale næringene i Norge (sterkest til stede i Møre og Romsdal). De fysiske kulturminnene er sårbare strukturer som trenger beskyttelse. «**Innlandsfiske**» har vært en viktig næring. Hedmark og Oppland understreker sterkt at det er behov for vern av fiskerirelaterte kulturminner knyttet til innsjøer og elver. «**Kombinasjonsbruk**» hører hjemme under både fiske og landbruk, men er plassert her for å synliggjøre fiskets betydning. Innen for temaet «**Nyere fiske 1900-tall - trålerbasert, industri og mottak**» er det høy endringstakt, på anlegg i produksjon. Lite vedlikehold og raskt forfall der virksomhet er opphørt.

2.1.5 Hovedgruppe: Forsvar

Forsvarssektoren er antallsvis godt dekket opp gjennom forsvarets verneplan, men verneplanen omfatter ikke perioden etter andre verdenskrig. Både temaene «**Kald krig**» og «**Militært landskap**» er tema Forsvarsbygg arbeider med og som vil være interessante i

forhold til spørsmål om nye fredninger. Sistnevnte har også et betydelig arkeologisk potensial.

Andre tema som er kommet opp er «Spor av krig utenfor forsvarsanleggene» og «Forsvarslinjen mot Sverige».

2.1.6 Hovedgruppe: Gravminner

Gravminner er blant de av temaene som er svakest dekket opp. Sett i forhold til gravminnenes kulturelle og kunsthistoriske verdi er det vesentlig å sikre at et representativt utvalg. Riksantikvaren har tidligere hatt et FOU prosjekt vedr temaet arkeologi og kapeller. Temaene arbeidsgruppen foreslår er «**Gravminner utenfor kirkegård**» og «**Kirkegårder**».

2.1.7 Hovedgruppe: Handel

Handel er et stort tema. Omfanget har økt betydelig frem til i dag. Sett i forhold til omfanget er 1900-tallet dårlig representert. Hovedgruppen har følgende undertema:

- «**Salgsnæring**»: Interiørene endres hurtig. Stort press på små butikker.
- «**Kontorbygg**»: En del viktige kontorbygninger og interiører vil bli bevart gjennom statlige verneplaner.

Kodak, Mastemyr

2.1.8 Hovedgruppe: Helse/ pleie

Gjennom den statlige landsverneplanen for helsesektoren har man fredet et mangfold av kulturminner knyttet til dette temaet. De kommunale og private helse- og pleieinstitusjonene er i liten grad representert på fredningslisten.

2.1.9 Hovedgruppe: Hendelse, tro og tradisjon

(Se minoriteter/ religion/ forsvar/ historiske steder)

2.1.10 Hovedgruppe: Industri

«**Industri, fremstilling, produksjon**» er en stor og mangfoldig gruppe. I sine historikker har regionalforvaltningen hatt et særlig fokus på denne hovedgruppen og redegjort for hvordan fylket ble bygget opp rundt ulike industriforetak. Sett i en nasjonal sammenheng er det behov for å sikre kulturminner både fra små, mellomstor og storindustri. Særlig er historien om tidlige industriformer i liten grad dekket. Her kan arkeologi være en viktig metode i forhold til å utfylle dette bildet. Innenfor temaet er det stor endringstakt. Å sikre produksjonsutstyret er en generell utfordring.

Grunnet det store spekter av ulike former for industri har vi ikke underdelt temaet, da en underdeling ville ekskludere kulturminnegrupper vi mangler.

Aktuelle tema er «Småindustri/ håndverksbedrifter», «Mellomstor industri» og «Stor industri»

2.1.11 Hovedgruppe: Jakt/ fangst

Det er få fredete anlegg innen denne hovedgruppen. Flere fylker har meldt inn at temaet er viktig.

Lordehytte

Jaktbu

2.1.12 Hovedgruppe: Kultur

Slik kulturbegrepet er tolket i analysene omfatter det både historiske steder, eiendommer som har tilhørt kulturpersonligheter og et offentlig organisert kulturliv. (Idrett er satt i hovedgruppen: Rekreasjon/ fritid). 1800-tallet synes å være svakt representert i forhold til kulturlivets sentrale plass i samfunnet. Riksantikvaren har tidligere uttrykt et ønske om å gjennomgå historiske steder knyttet til 1814 og eiendommer til kulturpersonligheter. Betegnelsen «**historiske steder**» kan benyttes som tema for et slikt arbeid.

Fra regionalforvaltningen er det meldt inn et særlig behov for å gjøre noe innen temaet «**Forsamlingshus**», da flere slike anlegg er truet av forfall og endring.

2.1.13 Hovedgruppe: Landbruk

Landbrukssektoren er godt representert med høyest antall fredninger, men med noen unntak. Både 1600-tallet og det sene 1900-tallet er representert med få fredninger. Generelt

mangler driftsbygninger og andre sekundære gårdsbygninger. Det kan være svært verdifullt å benytte arkeologi for å sikre spor etter jordbruket etter reformasjonen og frem til 1700, der det finnes få stående gjenværende strukturer.

Prosjektet Fredningsgjennomgangen har avdekket et behov for å supplere eksisterende fredninger der f.eks kun hovedhuset er fredet. Dette vil bidra både til en funksjonsmessig og sosial større bredde, men ikke bidra noe hva gjelder geografi eller tid (med mindre man her gjør ne med etterreformatoriske kulturlag). Det er også et behov for å supplere eksisterende anlegg m uthus/ hage/ brygge etc.

Følgende undergrupper er svakt representert på fredningslisten: «**Husmannsplasser**» jf. «**småskala**». Sosial gruppe som har hatt stor utbredelse i flere deler av landet. «**Skogbruk**» er en av de sentrale næringer i Norge. De fysiske kulturminnene er sårbare strukturer. Når det gjelder temaet «**setring**» er det er press på ombygging av seterbebyggelse.

Kombinasjonsbruk: se hovedgruppe: Fiske. Innenfor temaet «**Nyere landbruk**» er perioden etter hamskiftet, med enhetslåven som viktigste uttrykk. Nå truet grunnet omlegging av landbruket og «**fellesfjøs**». Temaet er omfattende, men med mange likheter på tvers av landet.

2.1.14 Hovedgruppe: Offentlig forvaltning

Den statlige delen av offentlig forvaltning dekkes opp gjennom landsverneplanene.

Kommunal og fylkeskommunal sektor har anlegg som til i dag i liten grad omfattes av vern. Endringstakten på flere av anleggene knyttet til temaet er høy, med store krav til modernisering. Temaet er meldt inn av flere fylkeskommuner.

Asker rådhus

Espira Sletten barnehage

2.1.15 Hovedgruppe: Overnatting/ servering

Det er få fredete anlegg knyttet til denne hovedgruppen.

Det er fredet noen få skysstasjoner og hoteller.

Hotell Mundal

2.1.16 Hovedgruppe: Rekreasjon/ fritid

Hovedgruppen er dårlig representert på fredningslisten. Fylkeskommunene har meldt inn «hytter», både ved sjø og på fjell som et viktig tema.

Anlegg knyttet til sommer- og vinteridrett er nesten fraværende på fredningslisten og det er heller ikke meldt inn fra fylkeskommunene.

2.1.17 Hovedgruppe: Religion

Alle kirker bygget før 1650 er fredet. Den norske kirke er forvaltningsmessig sikret gjennom kirkerundskrivet. Det er behov for å sikre kulturminner fra frikirkebevegelsen i det som har vært dennes kjerneområder. Det er også et behov for å ivareta gudshus for andre trossamfunn.

2.1.18 Hovedgruppe: Undervisning/ forskning

Det er fredet noen grunnskolebygg fra det tidlige 1900-tallet i de store byene. Noen skolestuer er ivarettatt av lokale museer. (Se ellers kommunal/ fylkeskommunal sektor 6.14)

Skolestue, Østfold. Foreslått fredet av privatperson 2012.

2.1.19 Hovedgruppe: Vannforsyning/ renovasjon

Det er lite eller ingenting på fredningslisten som forteller om vannforsyning og renovasjon. Modernisering av anlegg og stort press på fortetting og byutvikling gjør endringstakten høy.

2.1.20 Hovedgruppe: Nasjonale minoriteter

De nasjonale minoritetenes historie er svakt representert gjennom fredning og Riksantikvaren har tidligere arbeidet med et prosjekt det målet var en sterkere bevissthet og vern av sentrale kulturminner. Enkelte fylker har god oversikt over hvordan kulturen til nasjonale minoriteter i deres fylke har kommet til uttrykk

2.1.21 Hovedgruppe: Nye innvandrere

Ny innvandringshistorie er ikke representert gjennom fredninger. Innenfor temaet «**Innvandring fra 1980**» har vi få fysiske spor, med unntak av deres gudshus.

Temaet «**Asylmottak**» omfatter kulturminner som viser hvordan Norge tok i mot innvandrene.

2.1.22 Hovedgruppe: Stilhistorisk tilknytning

Askeladden inneholder ikke opplysninger om stilhistorie. Dette er ikke et av indikatormålene fra Stortinget. Regionalforvaltningen har ønsket en oversikt over hva som er fredet innen de stilhistoriske periodene.

2.1.23 Hovedgruppe: Etterreformatoriske bylag

«**Etterreformatoriske kulturlag**» gir viktig historisk kunnskap. Den eneste måten å sikre disse på er gjennom fredning. Vi har i dag ingen fredete etterreformatoriske kulturlag.

3. Ny gruppering - 10 tema med undertema

Som en videreføring av arbeidet med temaene ble det i mars 2014 gjort en omgruppering og en vurdering av hvilke tema som bør prioriteres mot 2020. Dette arbeidet ga følgende utkast til tema med undertema:

- Bolig/bosetting
- Bygårdsutbygging på slutten av 1800-tallet i de store byene
- Bolig/bosetting, Ferdighus (Industrielt fremstilte boliger)
- Nye boformer (etter 1945)
- Småskala; Husmann, strandsittere, sjømenn (frem til 1900)
- Historiske steder
 - Forsvar
- Generelt
- Forsvarslinjen mot Sverige (Småskala trefninger)
- Militært landskap (17/1800-tallet)
- 2. verdenskrig; okkupasjonsmakt og motstandskamp
- Kald krig
 - Gravminner
- Kirkegård
- Gravsted utenfor kirkegård
- Grøntanlegg/rekreasjon
 - Handel
- Salgsnæringen
- Kontor
- Klippfisk
- Tørrfisk
- Hestetransport
- Seilfart
 - Kulturminner i utmark
- Fangsthytter/ jaktbuer
- Skogbruk, skogskoier
- Setring
- Innlandsfiske
- Nyere landbruk inklusiv bureising, landbruksrettet industri
 - Viktige kulturminner for lokalsamfunnet
- Grunnskole/ kommunal sektor (se offentlig forvaltning)
- Bedehus/hus for religionsutøvelse
- Forsamlingshus
 - Industri
- Nyere fiske 1900-tall - trålerbasert, industri og mottak
- Småindustri/ håndverksbedrifter
- Mellomstor
- Stor (fysisk store anlegg)
- Tidlig industri
- Landbruksrettet industri
 - Rekreasjon/fritid
- Hotell/ overnatting/restaurant
- Hytter
- Sommeridrett
- Vinteridrett

- Minoriteter
- Rom
- Romani
- Kvener
- Jøder
- Skogfinner
- Nyere innvandrere
 - Etterreformatorisk arkeologi
- Etterreformatoriske bylag
 - Grøntanlegg?

Listen har blitt videreutviklet etter en kvalitetssjekk og gjennomgang av alt materialet fra arbeidet gjort i årene 2011-2013. Endelig forslag til prioriterte tema mot 2020 presenteres i en egen rapport; «*Prioriterte tema til Fredningsstrategien - bakgrunnsnotat*».

4. Kulturmiljøer

Parallelt med arbeidet med å kartlegge og identifisere manglende og underrepresenterte kulturminnegrupper, skal det utarbeides en tentativ liste for kulturmiljøer. Dette arbeidet omtales i Meld. St. 35 «*Framtid med fotfeste*».

Arbeidet med en tentativ liste for kulturmiljøer som skal prioriteres mot 2020 er gjort i samarbeid med regionalforvaltningen. Kulturmiljø har vært tema på seminarene med regionalforvaltningen i 2011, 2012 og 2013. Til siste seminar har regionalforvaltningen fremmet forslag om aktuelle kulturmiljø innen de ulike temaene presentert i del 2.

Parallelt med utarbeidelsen med en tentativ liste for nye kulturmiljøfredninger skal det gjennomføres en evaluering av de tidligere etablerte kulturmiljøfredningene, både når det gjelder selve fredningsprosessen og forvaltningen av stedene.

4.1 Fredete kulturmiljøer

Begrepet kulturmiljø kom inn i kulturminneloven da den ble revidert i 1992. Lovendringen ga mulighet til å fredet et kulturmiljø ut fra områdets totale kulturhistoriske verdi, uten at de enkelte elementene i miljøet var fredningsverdige i seg selv. I perioden 1998 til 2014 er det gjennomført ni kulturmiljøfredninger. Disse presenteres under i den rekkefølge de ble vedtatt.

4.1.1 Havrå, fjordgårdsanlegg, klyngetun i Hordaland

Formålet med fredningen er å ta vare på og sikre et nasjonalt kulturhistorisk og arkitektonisk fjordgårdsanlegg, et helhetlig vestnorsk klyngetun med tiliggende landsbrukslandskap der jorda ikke har vært skiftet. Videre er kulturmiljøet en viktig historisk referanse og kilde til kunnskap og forskning om levekår og driftsform knyttet til det førindustrielle landbruket, med tilhørende binæringer. Havrå var det første kulturmiljøet som ble fredet i 1998.

4.1.2 Utstein kulturlandskap med klosteranlegg, Rogaland

Kulturmiljøet rundt Utstein kloster i Rennesøy kommune ble fredet i 1999. Formålet med fredningen er å ta vare på et egenartet kulturmiljø sterkt preget av beiting ved Utstein kloster. De kulturhistoriske, landskaps- og landbruksmessige elementene medvirker til å gi området særpreg.

4.1.3 Neiden, skoltesamisk bosetting og kapell i Finnmark

Skoltebyen Neiden er skoltesamenes gamle sommerboplass og senere fast boplass. Innenfor området ligger en rekke kulturminner som er automatisk fredet etter § 4. St. Georgs kapell, som er Norges minste sakrale bygning, ligger innenfor området. Formålet med fredningen er å bevare områdets kulturhistoriske, religiøse og landskapsmessige verdier.

4.1.4 Kongsberg sølvverk, gruveanlegg i Buskerud

Formålet er å bevare et nasjonalt og internasjonalt kulturhistorisk verdifullt industrielt kulturmiljø med fysiske spor fra over 300 års gruvedrift etter sølv. I det store området ligger også bygninger, gruver og et stort friluft- og rekreasjonsområde. Kongsberg sølvverk (1923-1958) var Norges første bergverk i varig drift. Kulturmiljøet ble fredet i 2003.

4.1.5 Sogndalstrand kysttettsted basert på sjøbruk og jordbruk. Rogaland

Formålet er å bevare et kyst-tettsted av nasjonal verdi, utviklet i den førindustrielle perioden bl.a. på basis av sjøbruk og jordbruk. Strukturene i bebyggelse og jordbrukslandskap er i liten grad endret siden siste halvdel av 1800-tallet. Området er delt inn i soner A-D. I sone A skal særlig strenge hensyn til kulturminneverdiene legges til grunn. Kulturmiljøet Sogndalstrand ble fredet i 2005.

4.1.6 Birkelunden byområde, Oslo

Det fredete området i Birkelunden utgjør en sentral del av bydelen Grünerløkka i Oslo og består av 15 kvartaler med 139 bygårder, Paulus kirke, Grünerløkka skole og parken Birkelunden. Fredningen skal sikre helheten og sammenhengen i et bymiljø av nasjonal verdi. Videre er Birkelunden et viktig byplanhistorisk, kulturhistorisk og arkitekturhistorisk område og representerer en viktig fase i byens historie med økt industriutbygging og rask boligbygging. Birkelunden ble fredet i 2006.

4.1.7 Sør-Gjæslingan fiskevær i Nord-Trøndelag

Kulturmiljøet Sør-Gjæslingan består av over 80 små øyer og holmer. Formålet med fredningen er å ta vare på det særegne fiskeværet Sør-Gjæslingan som kilde til kunnskap og opplevelse for dagens og framtidens generasjoner. Fredningen skal sikre at forholdet mellom naturgrunnlag, næring, levekår, samfunn og den historiske utviklingen av fiskeværet blir bevart for fremtiden. Spesielt viktig er mangfoldet og særpreget i bygningsmiljøet og andre spor i landskapet etter utnyttelse av havets ressurser og jordbruksdrift på marginale vilkår. Området er et eksempel på mange hundre års værhistorie langs kyst-Norge og har vært et av de største og viktigste fiskeværene sør for Lofoten. Fire-fem tusen fiskere var samlet her i sesongen for skreifisket. Verdiene er knyttet til et mangfoldig og særpreget bygningsmiljø som rorbuer, fiskemottak, salteri, trandamperi, forsamlingshus, skole, brygger, moloer og

rekker av fiskehjell samt væreeierboligen. Verneverdiene knytter seg også til andre spor i kulturlandskapet og skal vise de funksjonelle sammenhenger mellom landareal og hav. Dvs menneskers bruk og høsting av havets ressurser og jordbruksdrift på marginale vilkår. Sør-Gjæslingan ble fredet i 2010.

4.1.8 Bygdøy kongelig eiendom, folkepark, museum, rekreasjonsområde, Oslo

Kulturmiljøet på Bygdøy har stor variasjon av natur- og landskapstyper med rikholdige og godt bevarte kulturspor. Det fredete området er delt i 2 soner. Sone A utgjør hoveddelen av kulturmiljøet. Sone B består av museumsområdet med Størstedelen av Norsk Folkemuseum og hele Vikingskipshusets område. Området utgjør et helhetlig kulturmiljø av nasjonal verdi, formet gjennom århundrer som kongelig eiendom og sommerresidens og tilrettelagt av kongehuset som folkepark på 1800-tallet. Eiendommen Bygdøy Kongsgård utgjør størstedelen av fredningsområdet. Her er landskapet formet av landbruksdrift gjennom århundrer og dette preget er i dag godt bevart innenfor fredningsområdet. Selv om Bygdøy har vært bebodd siden steinalderen, er verneverdiene først og fremst knyttet til områdets historiske betydning som kongelig eiendom siden middelalderen. Bygdøy Kongsgård har en helt spesiell plass i norsk historie som den eiendommen i landet som har vært lengst i kongelig bruk; nesten uten avbrudd siden kong Håkon V Magnusson ga Bygdøy i gave til sin unge dronning Eufemia i 1305. Gjennom middelalderen ble det frodige Bygdøylandet sannsynligvis brukt som beitemark og slåtteland. Området har også stor interesse i forhold til utviklingen av friluftsmuseum. Det ble tidlig en folkepark for byens befolkning. Kulturmiljøet på Bygdøy ble fredet i 2012.

4.1.9 Tinfos, Notodden kommune i Telemark

Tinfos kulturmiljø er et kulturhistorisk bilde av industribyggingen og samfunnsutviklingen i Norge. Tre generasjoner kraftverk innenfor et lite område viser den teknologiske utviklingen i de siste 100 års vannkraftproduksjon. I tillegg er området et godt eksempel på sosial boligbygging i regi av industriiere og investorer. Kulturmiljøet omfatter primært knyttet til bedriften Tinfos Papirfabrikk med bygninger og anlegg fra slutten av 1800-tallet. Kraftstasjoner, industribygg, kanal, tømmerrenner, administrasjonsbygg, direktør-, funksjonær-, og arbeiderboliger med hage og grøntstrukturer med mer, samt nyere idrettsanlegg. Tinfos ble fredet 20. juni 2014.

4.2 Pågående kulturmiljøfredninger

Fem fredningssaker er under arbeid. Av disse behandles to saker hos Riksantikvaren og tre saker er under utarbeidelse hos regionalforvaltningen. De pågående kulturmiljøfredningene presenteres kort under.

4.1.1 Levanger, Levanger kommune i Nord-Trøndelag

Levangers byutviklingshistorie gjenspeiler bygningslovgivning og byggeskikk over tid. Bebyggelsen i Levanger er ett av få bevarte større områder i Norge oppført i perioden mellom bygningsloven av 1896 og murtvangsloven av 1904. Det samlede kulturmiljøområdet i Levanger sentrum er viktig å holde intakt. På grunn av branner samt

bombing under andre verdenskrig er det få eksempler på så intakte trehusmiljøer fra sent 1800-tall og tidlig 1900 tall bevart i Midt- og Sør-Norge. Fredningen omfatter også etterreformatoriske kulturlag i grunnen. Saken ligger per april 2015 til behandling hos Riksantikvaren.

4.2.2 Store Råholmen, Østfold

Store Råholmen ligger i skjærgården sørvest for Kråkerøy i Fredrikstad kommune. Holmen foreslås fredet som kulturmiljø med begrunnelse i at det på stedet finnes et særdeles godt bevart og representativt stenbruksanlegg. Foruten selve bruddet med karakteristiske steinfyllinger, består anlegget av skinnegang, vogner, kran og bryggeanlegg for utskiping. I tillegg består miljøet av et stort antall tilvirkede steinblokker. Saken ligger per april 2015 til behandling hos Riksantikvaren.

4.2.3 Ny-Hellesund, Søgne kommune i Vest-Agder

Ny-Hellesund er én av landets best bevarte uthavner. Ny-Hellsund er med sine bygninger, anlegg og kulturlandskap og lang, tradisjonsrike historie, et nasjonalt viktig kulturmiljø. Saken ligger per april 2015 til behandling hos Riksantikvaren.

4.2.4 Rosendal, Baroniet, Hordaland

Hordaland fk varslet oppstart 15.2.2002 etter § 20. I forbindelse med statlige landsverneplaner har Statsbygg tatt med de deler av Baroniet som kan fredes ved forskrift i sin plan. I følge e-post fra Hordaland i 2009 arbeider de med en § 20 fredning av området rundt. Saken har vært stillestående siden 2007 og ligger per april 2015 hos Hordaland fylkeskommune.

4.2.5 Sandviken, Hordaland

En kulturmiljøfredning av Sandviken i Bergen ble varslet oppstart av Byantikvaren i Bergen 18.03.2007. Saken har vært stillestående siden 2007 og ligger per april 2015 hos Hordaland fylkeskommune.

4.3 Oppsummering

Hvordan svarer de allerede fredete kulturmiljøene på de fem indikatormålene i bestillingen?

Geografisk er områdene fordelt med 2 i Oslo, 1 i Buskerud, 2 i Rogaland, 1 i Hordaland, 1 i Nord-Trøndelag, 1 i Finnmark. Med de som er under fredning vil antallet i Nord-Trøndelag øke til 2 og i Hordaland øke til 3, og Telemark, Vest-Agder og Østfold får 1 hver. 9 av 19 fylker har da ett eller flere fredete kulturmiljø.

Funksjonelt har vi sikret et klyngetun som viser kombinasjon av jordbruk og binæring, et øysamfunn med kloster og større gårdsanlegg, et som viser kombinasjon jordbruk og sjøbruk, et samisk område knyttet til skoltesamene og ortodoks religion, tidsdybde også med automatisk fredede kulturminner, et område med gruvedrift, et byområde, et museums og rekreasjonsområde, et fiskevær knytte til viktige fiskerier. Med de som er under arbeid vil vi

blant annet få et industriområde med boliger og vannkraft, et bysamfunn, et øymiljø og et steinbruk.

Tidsmessig viser disse områdene ulik grad av tidsdybde. Bymiljøet er et klart sent 1800-talls område.

Sosialt er et spekter av sosiale klasser er representert. Bonden, både fra klyngetunet og storbonden, kirkelig embetsmann fra klosteret, bonden og fiskeren, fiskeren og væreieren, industriarbeideren og arbeidsplassen til gruvearbeideren, industrianlegget med boliger for direktør, funksjonær og arbeider, kongelig park og allmenhetens friluftsområde, øysamfunnet med ulike sosiale klasser.

Et område viser et samisk kulturlandskap som representerer en **viktig etnisk minoritet, urfolket**.

5. Grøntanlegg

Grøntanlegg som tema har ikke ligget inne i bestillingen, men dette er et tema vi vet er mangelfull på fredningslisten. Grøntanlegg har derfor vært med som et moment i alle deler av kartleggingen og behovsanalysen.

Riksantikvaren har i årene 2005-2008 gjennomført et forprosjekt om forvaltning av historiske hager og parker; se rapporten «*Forvaltning av historiske hager og parker i Norge – forprosjekt*». Forprosjektet ble videreført med et pilotprosjekt der fylkeskommunene i Troms, Sogn og Fjordane og Hedmark fylkeskommuner deltok med å prøve ut en best mulig metode for å registrere grønntanlegg med kulturhistorisk verdi.

Arbeidet med grønntanlegg i kartleggingen i fredningsstrategien viser at det har vært behov for en kategorisering. Tabellen nedenfor viser en kategorisering av grønntanlegg basert på funksjon. De mest ekstensive anleggene må vurderes nærmere mht. om disse skal tas med eller ikke. Tabellen vil bli fortløpende oppdatert og vil bli gjenstand for revisjoner underveis i RAs arbeid med grønntanlegg. Det kan være aktuelt å utarbeide en veileder til tabellen. En veileder vil i så fall bidra til å eksemplifisere type grønntanlegg under hvert tema/undertema.

Undertema	Undertema spesifisert	Eksempler på typer av grønntanlegg	Historiske epoker	Kvinnens virke
Bofunksjon	<ul style="list-style-type: none"> - private hager og parker - gårdsanlegg (gårdstun, alléer m.m.) og setre - møteplasser for de reisende (rom/romani/tatere) - sommerboplasser for flyttsamer - boligområder (området som sådan, helhetsgrep) - 	Eksempler på private hager og parker er: Gårdshager, lystgårder, løkker, kolonihager, fyrhager, klosterhager,	<p>Omfatter historiske epoker fra vikingetiden og fram til i dag.</p> <p>Omfatter grønntanlegg både til prydd og til nytte.</p>	Ja – still rundt boliger, samt matauk.

«Offentlige» anlegg (tilgjengelig for fellesskapet)	<ul style="list-style-type: none"> - hager og parker - museumsanlegg - lekeområder - skoleanlegg - gravplasser (kirkegårder, gravsteder m.fl.) - alders-/sykehjem, barnehjem, helseinstitusjoner og tilsvarende - forsamlingshus? - byrom - gatemiljø 	Eksempler på offentlige hager og parker er: Jernbaneparker,	<p>Omfatter historiske epoker fra vikingetiden (?) / middelalder (?) og fram til i dag.</p> <p>Omfatter grøntanlegg både til pryd og til nytte.</p>	Ja – stell av graver
Næringsarealer	<ul style="list-style-type: none"> - private parker - campingplasser - hotellhager 	Eksempel på privat park er: Freiaparken. Eksempel på hotellhage er: Lerum hotell	Omfatter historiske epoker fra ca 1800 og fram til i dag, og grøntanlegg både til pryd og til nytte.	
Rekreasjonsarealer	<ul style="list-style-type: none"> - tur- og trimløyper - badeplasser - friområder (<i>definerte områder på reguleringskart, ofte eid av kommunen, mer eller mindre tilrettelagt mht bruk og tilgjengelighet</i>) - hytteområder 	Eksempel på tur- og trimløyper er: Pilegrimsleden, turveinettet i Oslo, kyststiene.	Omfatter historiske epoker fra ca 1850 (?) og fram til i dag, og grøntanlegg både til pryd og til nytte.	
Idrettsanlegg	<ul style="list-style-type: none"> - idrettspark - alpine anlegg - hoppbakker - fotballbaner - friidrettsbaner - golfbaner - travbaner(?) 		Omfatter historiske epoker fra ca 1900 (?) og fram til i dag, og grøntanlegg både til pryd og til nytte.	
Store tekniske inngrep i landskapet	<ul style="list-style-type: none"> - veianlegg (inkl. bl.a. rasteplasser og alléer) - industriområder - vasskraftområder - gruvedrift - massetak 		Omfatter historiske epoker fra ca 1900 (?) og fram til i dag, og grøntanlegg både til pryd og til nytte.	

Det er behov for en gjennomgang av grøntanlegg som allerede er fredet, samt en gjennomgang av utomhuselement/grøntanlegg som ligger inne som verneklasse 1 i de sektorvise landsverneplanene. Videre vil det være behov for å videreutvikling av metodikk for kartlegging og verdivurdering. Viktig å samarbeide med de få fagmiljøene som finnes. Det er også behov for forskning på historiske grøntanlegg. Videre informasjons/kursarbeid for fylkeskommunene.

6. Etterreformatorisk arkeologi

Etterreformatoriske arkeologiske kulturminner ble ikke inkluderte ved oppstarten av arbeidet med denne fredningsstrategi. Først høsten 2012 startet dette arbeidet. Det har i Norge i mange tiår pågått en debatt om kildeverdien til arkeologiske kulturminner yngre enn 1537. Det er gjennomført flere mindre FoU-prosjekter bl.a. delfinansiert av Riksantikvaren og et forskningsprosjekt finansiert av Norges forskningsråd. I dag er disse kulturminner veletablert som forsknings- og forvaltningsobjekt i mange land, men til tross for den langvarige debatten er de aldri blitt etablert som forvaltningsobjekt i Norge. Det finnes ikke noe i dagens kulturminnelov eller i forarbeidet som tilsier at arkeologiske kulturminner er ekskludert fra de deler av loven som gjelder kulturminner fra nyere tid, men statusen i dag viser at ingen arkeologiske kulturminner yngre enn 1537 er vedtaksfredet. Grunnene til dette er sammensatte.

Inkluderingen i fredningsstrategien medfører derfor ikke kun behov for kartlegging og utvelgelse/prioritering av kulturminner til fredning, men en etablering av et nytt forvaltningsobjekt med utvikling og avklaring av tilhørende nødvendige virkemidler for forvaltningen av de fredete kulturminnene. Fra høsten 2012 er det gjort flere tiltak for å integrere de etterreformatoriske arkeologiske kulturminner i den videre prosessen. Våren 2013 ble fredningsstrategidokumentet sendt på en begrenset høringsrunde til regionalforvaltningen for å få tilbakemelding på blant annet integrering av arkeologiske kulturminner i strategien. Høringsuttalelsene fra regionalforvaltningen var generelt positive til denne endringen i strategien. I forkant av seminar med regional forvaltning 23.januar 2014 ble regionalforvaltningen bedt om å besvare tre spørsmål relatert til forvaltningen av etterreformatoriske arkeologiske kulturminner. Det ble blant annet spurt om etterreformatoriske arkeologiske kulturminner var omtalt i regionale strategi- og plandokumenter og om det var gjennomført prosjekter i regi av regionalforvaltningen. Hovedparten av de 11 fylkeskommuner som svarte opplyste at denne type arkeologiske kulturminner var omtalt i strategier- og plandokumenter og over halvparten hadde gjennomført et eller flere prosjekter. Denne første begrensede kartlegging har vist at større deler av regionalforvaltningen er bevist denne type kulturminner og en del jobber med å integrere dem i forvaltningen. Er imidlertid en del usikkerhet knyttet til hvilke virkemidler som er tilgjengelig.

Etterreformatoriske arkeologiske kulturminner vil naturlig kunne inngå som kilde til de fleste hovedgrupper og temaer nevnt her i kapittel 2, 3,4 og 5. Noen få hovedgrupper innen temaet etterreformatoriske arkeologiske kulturminner er så viktige, omfattende og komplekse at vi har valgt å skille dem ut.

6.1 Hovedgruppe: Etterreformatoriske bylag

I verket Norsk byhistorie deles byene inn i middelalderbyer – kjøpstad eldre enn 1500, renessansebyer – reel by 1536-1660 og enevoldstidsby – reel by 1660-1800 (Eliassen 2006:148). Svært få bygninger og anlegg fra 1000-1700-tallet er i dag bevart i våre byer og det skriftlige kildemateriale er også begrenset. Kulturlag og konstruksjoner i bakken er derfor en svært viktig kilde til ny kunnskap om urbaniseringen i Norge fra rundt år 900 til ca. år 1700. Norge er i europeiske sammenheng et lite urbanisert land med kun 11 byer ved middelalderens

slutt. Frem til 1825 øker tallet til 34 og det er anslått at ca. 11 % av landet befolkning da bor i byer. Ingen av byene ved middelalderens slutt ligger nord for Trondheim, men Vågan i Lofoten har i høymiddelalderen fast bosetting, profane og kirkelige strukturer og funksjoner som gjenfinnes i samtidens byer. Hovedparten av bydannelsen i Nord-Norge finner imidlertid først sted på 1800-tallet. I dag er det kun de arkeologiske kulturminner eldre enn 1537 i middelalderbyene og gårdshauger som er sikret formelt vern som vitenskapelige kilde gjennom kulturminneloven. Ingen arkeologiske kulturminner yngre enn 1537 i våre middelalder-, renessanse- og enevoldstidbyer eller gårdshauger er i dag vedtaksfredet.

6.2 Hovedgruppe: Gårdshauger

Bydannelsen i Nord-Norge er som nevnt sen og kommer først for alvor i gang på 1800-tallet. Det finnes imidlertid, i første rekke langs den nordnorske kyst, stedskontinuitet i bosetting fra eldre jernalder og frem til i dag. Det har resultert i akkumulering av til dels kraftige kulturlag med høyt innhold av organisk materiale og kan sammenliknes med kulturlagene i byene i Sør-, Vest-, og Midt-Norge. Utstrekningen av kulturlagsområdet til enkelte gårdshauger kan være større enn arealet til mindre samtidige byer. Etnisiteten har tradisjonelt vært definert som norrøn, men flere steder inneholder gårdshauger også spor av tidligere og/eller samtidig samisk bosetting. Gårdshauger har fra et mer eller mindre felles utgangspunkt utviklet seg svært forskjellig. Noen er i dag fundamentet for byer og tettsteder som for eksempel Harstad, Andenes og Vardø. Andre gårdshauger ligger som forlatte og intakte arkiv over steder, gjerne fiskevær, som ble forlatt og aldri utviklet seg videre. Gårdshauger og deres kulturlag er derfor en viktig kilde til bosettings- og urbaniseringshistorien i Nord-Norge frem til 1800-tallet. Det er derfor viktig å sikre et representativt utvalg av kulturlagene yngre enn 1537 som kilde til denne historien et langsiktig vern.

6.3 Hovedgruppe: Viktige etterreformatoriske kirkegårder og graver/gravminner

Kirkegårder, graver og gravminner eldre enn 1537 er automatisk fredet jf. kml § 4. Det samme gjelder for samiske kirkegårder eldre enn 100 år. Krigsgraver er også vernet gjennom internasjonal konvensjon. Det er gjennomført registreringsprosjekter for å kartlegge de automatisk fredete kirkegårder som fortsatt er i bruk og opplysninger finnes i kulturminnedatabasen Askeladden. Som med bydannelsen finnes det også regionale forskjeller i utviklingen av kirkesteder. Flytting av kirker og kirkegårder har funnet sted i hele landet, men er langt hyppigere i Nord-Norge.

Utgravning og forskning på materialet er og har alltid vært en sentral del av arkeologisk forskning. Metodeutviklingen på dette fagfeltet har vært i en rivende utvikling i takt med blant annet utviklingen innen medisinsk forskning. Graver og gravminner yngre enn 1537 har ikke noe formelt vern gjennom kulturminneloven, men kan vernes med samme virkemidler som andre kulturminner fra nyere tid. De kan imidlertid også vernes gjennom lokale gravplaner, men det finnes i dag ingen oversikt over dette. I 2006 ble det gjennomført et FoU-prosjekt ledet av NIKU «Forvaltning av graver og skjeletter fra nyere tid» (NIKU Rapport 32, 2009). Arbeidet er aldri blitt fulgt opp, heller ikke ved arbeidet med revidering av kirkerundskrivet. Kirkegårder, graver og gravminner med deres innhold er svært viktige som kilder til vår kunnskap om tidligere samfunn. Skriftlig kilder som kirkebøker og

folketellinger finnes først i større omfang fra 17-1800-tallet. Menneskene som er gravlagt er de som har bygget og bodd i bygningene og formet omgivelsene og kulturlandskapet vi i dag freder som nyere tids kulturminner. Det er her vi kommer nærmest det enkelte mennesket som har levd før oss, samtidig med at større undersøkelser gir oss innsikt i demografiske forhold i befolkningen, befolkningens helsetilstand (sosiale forskjeller), utviklingen av medisinsk forskning som vi i ellers ville være avskåret fra å vite noe om. Det finnes i dag ca 20 kategorier av gravplasser som ikke har noe vern. I tillegg har gravlegging utenfor gravplasser også funnet sted. Her utgjør samiske urgraver en gruppe, men disse er automatisk fredet da de er eldre enn 100 år.

Generelt representerer skjelettmateriale fra kristne kirkegårder et spesielt verdifullt kildemateriale med tanke på informasjon om mennesker fra alle samfunnslag, dvs. hele befolkningen, og ikke bare utvalgte deler av den, slik tilfellet er for eksempel for forhistoriske graver og skjeletter. Kirkegårdsmateriale gir kunnskap både om menneskenes levekår og helse og om kulturhistoriske forhold knyttet til ulike befolkningslag, kjønn og alder. Når det gjelder byer kan materialet være en viktig kilde til forståelse av byens utvikling generelt (bruk og endret bruk av kirkegårder, hvem gravlegges, hvor og når?).

Hvordan man utformer gravminnet og beskriver den døde gjennom inskripsjoner er også viktige kilder til vår viten om samtidens samfunn og tro.

Graver og gravminner er altså et svært viktig kildemateriale til vår historie etter 1537, hvor arkeologisk og humanosteologisk metoder er nødvendig for å få utnyttet kildeverdien.